

Кыргыз тили жана адабияты боюнча райондук / шаардык олимпиаданын
тапшырмалары (орус класстары үчүн). **2-күн.**

ЖООПТОР

1-тапшырма. Бейшебай Усубалиевдин «Алиппе» аттуу повестинен алынган үзүндүнү кунт коюп окуп чыккыла жана ага карата берилген суроолорго кыска, так жооп бергиле.

Эскертүү: Автордун орфографиясы, пунктуациясы жана стилистикасы сакталды.

«Эмгек жана тер»

...«Бүгүн аябай иштедик ээ, балам, – деди кыйратып иштебесек деле. – Тирүү болгон соң иштеш керек. Алты саның сообу – кыймылдап тур. Эмгек эч кимди өлтүрбөйт.» «Иштеген киши өлбөйбү?» – дейм мен чындап таңдана. «Өлбөйт! – дейт атам ишенимдүү. – Иштедиңби – өлбөйсүң. Ошон үчүн иштейсиң да, болбосо...» Атам эмне дээрин таппай калат да көп өтпөй: «Туулмак ак, өлмөк ак, – деп ойго чөкчү. – Туулдум дегениң – өлдүм дегениң. Туулган соң, эртеби-кечпи кетериң анык, дүйнөгө түркүк болчу эч ким жок. Мына ушуну да унутпоо керек!.. – Мени карап, сырдуу мунаят: – Өлүмдү ойлой жүргөн жакшы балам!» Атамдын эмне дегени менен, төтөн өлүм менен менин ишим эмне, «эмне деп ойлойм? – дейм күлүп. – Качан өлөм деппи?» Атам секирип кетет: «Антчү эмес!.. Анда азыр өлгөнүң эмеспи. Өлүм деген ак экенин ойлой жүрүү керек деп жатса...» Мен чукчундай кетем: «Бир туруп өлбөйт дейсиң, анан кайра өлөт дейсиң!..» Атам шыдыр жооп кайтара албайт, ойлонуп калат да, өзүнчө күбүрөнө баштайт: «Аа атаңдын көрү десең, эртеби-кечпи кетесиң – мунуң арман, кетериңди билесиң – мунуң да арман, ошентсе да жашайсың – армандын арманы мына ушу!.. – Анан менин жанында турганымды эстей калат да, селт этип чочуп кетет. – Сен түшүнбөй жатасың, – дейт маа сыр бербей. – Иштедиңби, бүттү – өлбөйсүң. Санааң тынч болот. Санааң тынч кеткениң – өлбөгөнүң...» Буга ого бетер кыжырым кайнайт: «Санааң тынчпы, тынч эмеспи, өлө тургандан кийин баары бир да. Өлбөсөң бир жөн. Өлбөйт дейт, кайра өлөт дейт», – дейм өзүмчө. «Кишинин кишилиги ушунда, – дейт атам менин оюмду билгендей, – өлгөндөн кийин эмне болом деп ойлогондугунда.» Кайрадан тунгуюкка кептелем, акыры чарчаганда көндөрдү тепкилеп кирер элем. Бирок, ошентсе деле, «кишини өлтүрбөй коё ала турган эмгек деген эмне?» – деп баш катыра берчүмүн. «Эңкейсең – эмгек, – дечү атам, – мына бүгүн иштедикпи, мунун өзү – эмгек.» Анда өлбөй калыш оңой эле экен да, баш көтөрбөй иштей берсең, өлбөйт экенсиң да. Бирок айылдагы өлгөн кишилердин баары эле тырбалаңдап иштеп жүрүшпөдү беле, алар неге өлүштү? Буга да башым жетпей туталанчумун. Кандай гана баш катырбайын, кандай гана туталанбайын, баары бир эмгек мага негедир сүйкүмдүү сезилчү. Аны кээде атама да окшоштурар элем. Төтөн атамдын тердегени азыр да көзүмө кадимкидей элестеп турат. Мандайынан тер сызылып иштеп жатканда, ал ажарына чыга түшчү: сүрдүү да, кайраттуу да жана сулуу да көрүнчү. Анан атам эмне үчүн көзгө дайыма ушундай көрүнбөйт деп өкүнүп да калчумун. Качан гана тер жүдөтүп жибергенде, атам эс алуу үчүн көчүк басар эле. Терге чылпылдап суу болгон көйнөгүн улам-улам желпип коюп, жүзү жайнап отурган атам куду жомоктогу кишилердей сырдуу туюлуп кетчү. Анан мен эмгекти терге окшоштура берчүмүн. Бир күнү иштеп жатып, атам экөөбүз тең көл-шал болуп терддик. Анан мен тердеген колумду жалап көрдүм – ачуу экен. Ишенген жокмун. Атамдын колун жаладым, аныкы да апачуу. Тер мындай болот деп үч уктаса түшүмө кирген эмес. Коркуп кеттим, «Ата, ата! – дедим элеңдеп. – Тер ачуу болот тура!..» «Жок, балам, – деди атам. – Терден таттуу эч нерсе жок. Тер таттуу да, таза да болот. Тер адамды баарынан – жамандыктан, жада калса оорудан да арылтат!»

1. «Эмгек», «тер» сөздөрүнүн маанилерин чечмелеп бергиле.

Жооп: «Эмгек» – адамдын белгилүү максатты көздөп аткарган иш-аракети; «жумуш»; «тер» – денеден бөлүнүп чыгуучу суюктук.

2. Ата эмгектен эмнени көрөт?

Жооп: Тирүүлүктү. Тирүүлүктүн негизги белгиси эмгек деп билет.

3. Атанын «Санааң тынч болот. Санааң тынч кеткениң – өлбөгөнүң» дегенин кандай түшүнсөк болот?

Жооп: Өз ишинен өзү ыракат алып, өзгөлөргө да ыракат тартуулап, артына из калтырып кетүү өлбөстүккө тете эмеспи.

4. Эмгек, иш дегенде эле эмне үчүн өлүм маселеси да чыга калат деп ойлойсуңар?

Жооп: Эмгектенбеген адам өлгөнгө тете. Ата ушул ойду баласына жеткиргиси келип жатат окшойт.

5. Баланын «атам иштеп жатканда сулуу да, кайраттуу да, сүрдүү да көрүнчү» деген оюна кошуласыңарбы? Кошулсаңар – эмне үчүн?

Жооп: Кошулат элем. Анткени, чындыгында эле, жан дили менен иштеп жатканда адамдын чыныгы адамдык табият-маңызы, жаратмандык кудурет-күчү ачылабы дейм. Бир эле адам жөн турганда башкача, иштеп жатканда башкача көрүнөт.

6. Тер чын эле ачуубу?

Жооп: Ооба, бала айткандай, туз даамданып турат.

7. Андай болсо, ата эмне үчүн «терден таттуу эч нерсе жок» деп жатат? Атанын айтканы туура эмеспи?

Жооп: Бала, өзүнүн жаш курагына жараша, тердин физикалык касиетин гана байкап жатат да. Ата болсо тердин натыйжасын, рухий күчүн, баалуулугун да көрө билет. Атанын пикири туура эле.

8. Атанын «кишинин кишилиги өлгөндөн кийин эмне болом деп ойлогондугунда» дегенин кандай түшүнсөк болот?

Жооп: Өлгөндөн кийин артымдан кандай сөз калар экен, жакшы сөз калса экен деген санааркоо катары түшүнүү жөн го.

9. «Мандай териң менен тапкан нерсенин баары таттуу болот» деген сүйлөмдөгү асты сызылган туруктуу сөз айкашына синонимдеш сөз, сөз айкаштары барбы?

Жооп: Бар: өз эмгегиң; эмгегиң; мээнетиң.

10. Тексттин өзөгүн, негизин кайсы сөздөр түзөт деп ойлойсуңар?

Жооп: Эмгек, тер, ата, бала, өлүм.

2-тапшырма. Сүйүнбай Эралиевдин «Жүз жылдар мындан кийин да» аттуу ырын кунт коюп окуп чыккыла жана ага карата берилген суроолорго кыска, так жооп бергиле.

Эскертүү: Автордун орфографиясы, пунктуациясы жана стилистикасы сакталды.

ЖҮЗ ЖЫЛДАР МЫНДАН КИЙИН ДА

Жүз жылдар мындан кийин да
Бул тоолор минтип турушат,
Анда да бизче адамдар
Карыбас үчүн тырышат.

Жүз жылдар мындан кийин да
Сүйүүлөр болот ушундай.
Ушинтип жерге жаз келип,
Ушинтип чыгат ушул ай.

Жүз жылдар мындан кийин да,
Дарактар желге ыргала
Шуудурап турат ушинтип...
Биз жокпуз анда бир гана.

1. Ырдын аталышы кандай ойду жаратышы мүмкүн?

Жооп: Бир нерсенин болору же болбостугу жөнүндө ой жаратышы ыктымал.

2. Ырдын өзөгүн кайсы сөздөр түзүп турат?

Жооп: Адам, жүз, биз.

3. Эмне үчүн акын сөздөрдүн ичинен «жүздү» тандап алууга аргасыз болгон; акынды ким (эмне) аргасыз кылган?

Жооп: Адам өмүрүнүн узактыгы *жүз* менен ченелет, демек, акынды реалдуу жашоонун өзү аргасыз кылган.

4. «Жүз» сөзүндө кандай ички карама-каршылык бар?

Жооп: «Жүз» – бул чексиздиктеги көз ирмем гана, демек, өтө аз, өтө кыска; ал эми адам өмүрү эң көп дегенде жүзгө араң жетет, демек, өтө көп, өтө узун: жүз → *аз*, *кыска* \approx *көп*, *узун*.

5. Ырда кандай көркөм ык-амалдары колдонулуптур?

Жооп: Кайталоо; күтүүнүн алданышы.

6. Бір жалпысынан қайсы тилдик қаражаттын (синонимдер ж.б.) қарым-қатышынан қуралған?

Жооп: Бір антонимдик қарым-қатыштан қуралған: ырдын он бір сабы ақырқы бір сабына кескин қарама-қаршы қоюлат.

7. Бірдағы *бул, ушул, ушинтип, ушундай, минтип* сөздөрү эмненин символдорундай таасир қалтырат?

Жооп: Түбөлүктүүлүктүн, қайталанып туруучулуктун.

8. Биз қандайча алданып қалдық?

Жооп: Биз акын дағы қайсы түбөлүктүү, қайталануучу нерсени айтат экен деп күтүп жатқанбыз, бирок ал болгону жүз жыл гана жашай ала турған адам (биз) жөнүндө айтып салды.

9. Бірдын ақырқы сабағында (куплетинде) эмне үчүн *ушинтип* сөзүнүн орду алмашылды жана акын эмнеликтен улам ал сөздөн қийин узакка тыныгуу жасады?

Жооп: Акын кескин күтүүсүздүк болору, ал күтүүсүздүктүн өтө катуу тиери жөнүндө, аны угузуу өзү үчүн да өтө оор экендиги жөнүндө алдын ала қабардар қылып, оқурманды даярдады.

10. Бір адам өмүрүнүн қысқалығы жөнүндө ганабы?

Жооп: Жок. Адам өмүрүнүн қымбаттығы, қайталанбастығы, ушул қымбаттықты, қайталанбастықты адам баласы өз өмүрү менен қоштошуп жатқанда гана араң чындап сезип-туярлығы жөнүндө. Албетте, бул – чоң арман, трагедия.